

УД К 94(477)

Михайлуца М. І.

**ОДЕСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ РУМУНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ МІСІЇ: ОРГАНІЗАЦІЯ,
ОСОБЛИВОСТІ, ПРОРАХУНКИ
(жовтень 1942 – березень 1944 рр.)**

У статті йдеться про організацію, особливості та недоліки в діяльності Румунської православної місії в Трансністрії після переїзду її до Одеси у жовтні 1942 р.

Після штучного поділу на окремі адміністративні одиниці під час війни, розпочатої Німеччиною та її спільниками проти СРСР, українські землі поміж Дністром і Південним Бугом опинилися під румунською окупацією. Ця територія отримала назву «губернаторство Трансністрія» (за румунським баченням «Трансністрія» – «За-

дністрянщина»); далі в тексті писатиметься без лапок – М. М.). До його складу було включено південно-західні українські землі, а саме – південні райони Вінницької області, західні райони Миколаївської області та вся Одеська, у тодішніх її адміністративних кордонах, а також лівобережні райони Молдавської РСР. За визначенням

одеського історика В. Щетнікова, західні кордони губернаторства проходили по умовній лінії Могилів-Подільський – Бар – Жмеринка [1]. Кордони ж уздовж Дністра і Південного Бугу визначались демаркаційними лініями з «власне Румунією» і відповідно з німецькою зоною.

Формально до складу Румунії Трансністрія не входила, як це було з Бессарабією і Буковиною. За угодою*, підписаною представниками німецького і румунського командування від 30 серпня 1941 року, Румунія одержала німецький мандат на проведення тимчасової «адміністрації та економічної експлуатації». Задля керівництва і координації діяльності окупаційної адміністрації і влади при уряді Румунії було створено «Воєнно-цивільний кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини і Трансністрії».

Визначаючи зрушення у релігійній царині окупованої території, наголосимо, що вони почалися з безпосередньої організації та діяльності своєрідного релігійного представника Румунської православної церкви (Biserica ortodoxă Română) в губернаторстві – Румунської православної місії (РПМ) в Трансністрії (Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria).

Саме цій історичній проблемі в українській історіографії не приділено належної уваги, натомість наші сусіди румуни та молдавани створили в останні десять-п'ятнадцять років плідну наукову школу, яку репрезентують такі історики, як Д. Ставаракє (D. Stavarache) і Г. Васілеску (G. Vasilescu) [2], А. Н. Петку (A. N. Petcu) [3], О. Веренка (O. Verenca), А. Морару (A. Moraru), Р. Соловей (R. Solovei) [4] та ін.

Завданням цієї статті є спроба аналізу діяльності Румунської православної місії в Трансністрії протягом 1942–1944 рр. через визначення мети та напрямів організації релігійного життя, ставлення до національних проблем у захоплених територіях тощо. Використовуючи різноманітний, раніше не досліджений, пласт документів (переважно румуномовних), науковий доробок фахівців-попередників, ставимо на меті дати оцінку наслідкам політики навернення місцевого населення до християнства та визначити недоліки у цій справі.

На самому початку в захоплених землях проблемами релігії опікувалася дирекція культів, однак з часом підконтрольними цій дирекції залишилися лише ті, що стосувалися національних меншин. Решта, особливо питання зі сфери релігійних інтересів, перейшли до місії. Архівні документи про діяльність цього церковного органу і сучасна румунська історіографія датують початок діяльності РПМ 15 серпня 1941 р. [5].

Очолити місію, яка розташовувалася спочатку у Тирасполі, було доручено старцю одного з монастирів, архімандриту Юлію (Скрібану), колишньому професору факультету православної теології Бухарестського університету. Місія була прикомандирована до штабу румунської армії, а духовна юрисдикція здійснювалася Священним Синодом Румунської православної церкви.

Поступово через утворення канцелярії, організацію протоієрейств та субпротоієрейств у повітах та районах місія розширювала свої церковні повноваження. До складу центрального керівництва місії в Трансністрії входили 3 архімандрити: Юлій (Скрібан), Антім (Ніка), Флор (Лавру) та різні функціонери. Протягом 1941 р., попри великі труднощі, було зорганізовано основу церковного керівництва в повітах: 13 повітових протоієрейств та призначено 63 районних субпротоієрейств [6].

У жовтні 1942 р. керівництво місії перебрався з Тирасполя до Одеси, міста з дуже давніми православними християнськими традиціями, колись величними соборами, церквами і монастирськими храмами. Проте на перший погляд (у звітах, які направлялися до Священного Синоду – М. М.) ніби добре налагоджена організаційно-церковна справа швидко була затьмарена багатьма проблемами.

Історик А. Даллін підкреслює, що архімандрит Юлій, посідаючи місце головного адміністратора місії, був людиною дуже відомою серед румунських релігійних і світських кіл. Однак, на думку багатьох його сучасників, він зовсім не знався на справах слов'янських [7]. Скоріше всього духовно-організаційна орієнтація виключно на молдавське (румунське) населення у підлеглій провінції і принципове непорозуміння з представниками місцевого духовенства Російської православної церкви та інших конфесій («живісти», «липківці» тощо) стали причиною заміни керівника місії.

Архімандрит Юлій (Скрібан) перебував на посаді шефа місії до 16 листопада 1942 р. У грудні 1942 р., в результаті вже названих вище причин, а також внаслідок публічного скандалу, який, імовірно, пояснювався значними фінансовими та організаційними прорахунками з боку керівництва місії, до Трансністрії було направлено нового шефа, роль якого мала стати гарантом церковної стабільності і свободи віросповідання. З цього приводу зазначимо, що А. Даллін висловлюється більш конкретно і вважає, що причиною відставки архімандрита Юлія була корупція [8].

Новим архіпастирем Трансністрії став досвід-

чений і авторитетний колишній єпископ Хотина і митрополит Буковини – Віссаріон (Пуя). Його призначення не було випадковим, оскільки вирішального значення у цій справі набув той факт, що митрополит, очолюючи архіпасторію в Хотині, був дуже добре знайомий з проблемами цієї української території, які були під впливами комуністичних ідей. До того ж він уболівав за долю церкви в СРСР. Митрополит Віссаріон у 1939 році навіть надіслав відкритого листа Й. Сталіну, в якому висловлював протест з приводу переслідування духовенства в Радянському Союзі.

Напередодні приїзду до Одеси новопризначеного шефа місії, газета «Молва» від 2 грудня 1942 р. так репрезентувала митрополита Віссаріона: «Владика закінчив Київську духовну академію і вільно володіє російською мовою, – писалося в рубриці «Життя в Трансністрії». – До призначення його митрополитом Буковини, він був єпископом Білецьким (нині – м. Бельці, Республіка Молдова – *М. М.*) і Хотинським, де проявив себе у вищій мірі енергійним, працездатним, чудовим духовним керівником і адміністратором. ... Як духовенство, так і віруючі християни міста Одеси і всієї Трансністрії, вітають приїзд Владика і мають надію, що Владико своїм ... особистим прикладом і мудрим керівництвом поставить підлеглих йому пастирів на висоту їх духовного покликання...» [9].

6 грудня 1942 р. митрополит Віссаріон прибув до Одеси. Десятки фотографій і газетних статей фіксували урочисту зустріч митрополита на Одеському залізничному вокзалі і процесію, яка направлялася до місця служіння митрополита – кафедрального собору св. Іллі. Призначення головою Румунської православної місії в Трансністрії Віссаріона (Пуя) порівнювалося з великою місією християнізації Російської імперії, яку проводив у XVIII ст. в Києві, Полтаві й Одесі, архіпастир єпархії Херсонської губернії, румун за національністю, митрополит Гавриїл (Бенулеску).

У церемонії зустрічі митрополита брала участь не тільки багатолюдна православна маса, переважно старі люди, жінки та діти, а й чисельний повітовий клір, серед якого було багато румунських місіонерів та місцевого духовенства: протоієреї – Константінеску (з Дубосар), Кошєряну (з Ананієва), Филімон (з Рибниці), Кройтору (з Тульчина), Гросу (з Балти), Підгурський (з Голти), Попович (з Овідіюполя), протосингел Митрофан, архімандрит Антоній, ієромонах Мельник та інші [10].

Під час зустрічі архієрея архімандритом Анти-

мом (Нікою) за участю кліру було проведено богослужіння і зачитано грамоту патріарха Никодима, погоджену з маршалом Й. Антонеску, про призначення митрополита Віссаріона на посаду шефа місії в Трансністрії. Навіть те, що грамота і саме звернення новопризначеного митрополита до християнського населення краю були виголошені російською мовою, свідчило про певні зміни в політиці румунської християнізації. Румунізаторська діяльність попередника Віссаріона архімандрита Юлія (Скрібана) із прорахунками і хибами відходила в минуле. Настав час зближення із слов'янським православним населенням. Недаремно, через кілька днів після приїзду до Одеси, під час знайомства з місцевим духовенством і старостами церков, висловлюючи думку з приводу свого служіння як єпископа Христової церкви в умовах воєнного лихоліття, митрополит зауважив на історії братської взаємодопомоги між Румунською православною і Російською православною церквами минулих століть. «Мені як єпископу, – наголосив Владика, – є рівно близькими і дорогими усі діти православної церкви, усіх їх я повинен вести до спасіння...» [11].

З перших днів своєї архіпастирської служби митрополит Віссаріон цікавився потребами місцевого церковного життя, докладно розпитував клір, намагаючись охопити різні сторони церковної діяльності: богослужбну, просвітницьку, благодійну, громадську, культурну та побутову. При цьому закликав усіх бути енергійними і ревними служителями церкви, щоб відродити духовне життя пастви. Уж 25 грудня, звертаючись до православних з приводу Різдва Христового Віссаріон у архіпастирському посланні сказав: «Хай послужать християнські ідеї укріпленню в нас віри у Господа нашого Ісуса Христа і зміцненню братства між молдаванами, росіянами і українцями, братства необхідного для спільного блага всього християнського населення Трансністрії. Хай житимуть ці народи і в майбутньому у мирі, братській християнській любові, як і в минулому...» [12].

Через місяць після призначення до Одеси, митрополит Віссаріон направив рапорт до Румунської патріархії і Священного Синоду за № 1 від 5 січня 1943 р. про релігійну ситуацію в губернах Трансністрія [13]. З огляду на те, що цього часу було досить щоб зрозуміти ситуацію і зробити певні висновки, Віссаріон зауважив у документі, що будь-яка діяльність місії, чи то культурна, чи релігійна, маючи на меті успішне розгортання своєї діяльності, передбачає на початку добре складений план та старанних його

виконавців, які бажають плідно працювати, а також необхідні матеріальні засоби. Без цих елементів місіонерська праця стане незрозумілою та запізнілою в часі і матиме облудний та небажаний результат. Саме у цьому рапорті митрополит висловив сміливі зауваження щодо роботи свого попередника. У чому ж були прорахунки діяльності місії, очолюваної архімандритом Юлієм Скрібаном?

По-перше, на момент переїзду з Тирасполя до Одеси, місія фактично існувала вже рік, проте не було ні плану, ні організованої канцелярії, ані персоналу здібного і добре відселекційованого, як, власне, не було і скільки-небудь проявленої місіонерської діяльності. Навпаки, констатував митрополит, діяльність місії було скомпрометовано. За грудень 1942 р. не було підібрано жодної пристойної квартири, щоб можна було розмістити канцелярію місії та її керівництва, вся нерухомість, у тому числі й церковна, була у зруйнованому стані, як після війни. Хоча, як зауважує митрополит Віссаріон, деякі споруди можна було своєчасно полагодити, враховуючи ту матеріальну допомогу й засоби надані з великою щедрістю та прихильністю з боку чиновників та керівництва місцевої влади.

За результатами розслідування, яке проводилося слідчими органами губернаторства Трансністрії, в діяльності місії за перший рік були викриті зловживання, винними в яких виявилися: колишній шеф місії, його секретар і колишній касир, останній, також, обіймав посаду секретаря протопопії м. Тирасполя [14]. На рапорті, поданому з цього приводу, маршал-кондукатор Й. Антонеску написав таку резолюцію: «Допитати архімандрита Скрібана. Щоб повернули усі суми і речі, відібрані безпідставно, хто б то не був. Хто не поверне за 10 днів, той буде відправлений у табір на 2 роки обґрунтовано. Випадок повинен бути донесений до відома Й. В. П. С. Патріарха і до Синоду через Міністерство національної культури» [15].

Попри ці та інші проблеми, місія, очолювана митрополитом Віссаріоном, розпочала реалізовувати його реформаторську програму. Наміри митрополита були підтримані двома вікаріями, трьома консіл'єри (помічниками), органами інспекції, канцелярським персоналом, протоієреями і субпротоієреями, радою місіонерів.

Оскільки провінція за територією і чисельністю населення була досить великою і до того ж, специфічною у конфесійному плані, її було поділено, суто за географічним принципом, на три вікаріати: Одеський, Балтський і Тульчинський. Така реорганізація передбачала укріплення

релігійних установ у центрі та на периферії і разом з тим полегшувала безпосередню діяльність керівництва місії та нагляд за кліром. До того ж Одеська примарія виокремила церковні справи з-під юрисдикції дирекції культури і шкільництва, утворивши окрему дирекцію, яка займалась релігійними питаннями.

Наступним кроком була організація роботи канцелярії, виявлені недоліки були усунуті разом з її недостойними функціонерами. Було приведено до ладу житлові приміщення старої резиденції митрополита Одеси, яка лежала в руїнах, як, власне, і церкви міста. Тут необхідно сказати, що архієрейський будинок в Одесі, колишню резиденцію засновника та ієрарха Херсонської єпархії у 1794 р., митрополита Гавриїла (Бенулеску) було майже повністю знищено. Більшовики зруйнували каплицю, розгородивши перекриттями партер і поверхи. Збереглася лише незначна частина споруди, оскільки в ній за радянської влади був клуб, а згодом санаторій для дітей, хворих на рахіт. Споруда була у жахливому стані і нагадувала суцільну розвалину. Однак за досить стислий строк (протягом двох місяців), керівництво місії, за участю інвентарної дирекції Одеської примарії, знайшло собі притулок у відремонтованому колишньому єпархіальному палаці на розі вулиць Жуковського, 38 і Олександрівського проспекту. Там і була розташована резиденція голови місії і канцелярія.

За рішенням румунської церковної адміністрації, до закінчення ремонту кафедрального собору Успіння Пресвятої Богородиці [16], митрополит Віссаріон тимчасово провадив службу в соборі Св. Іллі, на території колишнього монастиря.

Протягом місяця, з дня призначення на посаду голови місії, Віссаріон і його помічники провели повну атестацію працівників місії разом з усіма священиками 22 церков міста Одеси, здійснили відбір монахів у тих монастирях, які давали надію на міцне монастирське життя. Було відкрито кілька культурних осередків та їдалень для службовців місії, а фінансовими органами цивільного губернаторства здійснено контроль за бюджетом і порядком витрат РПМ за попередні роки та на майбутнє. Поза увагою також не залишилися питання проведення благодійних акцій серед православного населення в період Різдва свят тощо. Митрополит користувався великою повагою і значною популярністю серед простого люду, особливо серед престарілих і дітей. У своїх спогадах від 5 січня 1943 р. він розповідає про те, що під час служби у храмі на міському цвинтарі Одеси натовп людей ледве не

вивихнув йому руку, бажаючи поцілувати правицю; людська хвиля несла його, доки не виручили клірики, що наспіли на підмогу. Навіть діти у великий мороз, попри його прохання, аби не застудилися, не покидали церковного подвір'я, стояли на снігу, на вулиці перед церквою, доки митрополит не пішов.

За період свого правління – з 16 листопада 1942 р. і до самого подання про відставку – 14 грудня 1943 р., він ревно впроваджував християнство на підлеглий йому землі [17], хоча доля від нього у повоєнні роки відвернулася. «Народним трибуналом» уже при сталінському режимі, в Бухаресті 21 лютого 1946 р. його було віднесено до розряду «військових злочинців», «звинувачено» та засуджено (заочно) до страти «за причетність до фашистів-легіонерів, за намагання приєднати румунську православну церкву до католицизму та ін.». Не без участі НКДБ та сигуранци ім'я митрополита, як і він сам, було піддане гонінням. У серпні 1944 р. Віссаріон покинув Румунію, будучи делегованим патріархією до Хорватії для висвячення єпископа Сараєва. Після цього він вже не повернеться до Румунії, а перебуватиме в Австрії (у Відні), а згодом, після довгих митарств, перебереться до монастиря Лонато в Італії. Довгі роки митрополит спростовував обвинувачення на свою адресу, посилаючись на листи, що були надіслані ним свого часу на ім'я патріарха Никодима та до Священного Синоду Румунської православної церкви. Лише у 1990 р. його буде реабілітовано.

Наприкінці діяльності місії (з грудня 1943 р. до березня 1944 р.) її останнім шефом став колишній вікарій за часів митрополита Віссаріона Антім (Ніка). Переважна більшість істориків і біографів митрополита вважають, що саме молодий архімандрит, переслідуючи свого попередника, і був причиною усунення Віссаріона (Пую). З усього, що відомо про цей факт із праць румунських дослідників, це те, що вікарій місії – архімандрит Антім, репрезентував крайні румунізаторські ідеї щодо рехристиянізації Трансністрії і, маючи підтримку у губернатора проф. Г. Алексяну, на противагу Віссаріону, який ніби представляв «надзвичайно проросійські» [18] погляди у методах навернення до християнства населення провінції, таки добився відкликання Віссаріона до Бухареста. Однак досить парадоксально виглядає ситуація вже у повоєнний час, коли войовничий місіонер Антім (Ніка), залишившись у Румунії, співпрацював із комуністичним режимом і помер у 1994 р., а «опальний» митрополит Віссаріон (Пую) був змушений перебувати в еміграції!

Ретроспектива організації діяльності РПМ в Трансністрії була б не до кінця зрозумілою без окреслення безпосередніх ознак сутності та особливостей румунського християнізму, без визначення мети, яку ставила правляча військова верхівка і патріархія Румунії, надсилаючи до підконтрольних земель православну місію.

Режим Й. Антонеску (а сам режим визнавав себе християнським – М. М.) і його політика накладали відбиток на всю організацію релігійного життя в губернаторстві. Проте сама політика союзника Німеччини у релігійній сфері характеризувалася значною долею церковно-регламентуючих протиріч і перекосів. З одного боку, констатуючи, що «населення між Дністром і Південним Бугом було спаплюжено більшовицьким безбожництвом і позбавлено християнської віри» [19], Антонеску в перші дні воєнної кампанії проти СРСР наголошує на повторному відкритті церков у захоплених землях. А вже згадуваним декретом від 19 серпня 1941 р. священники зобов'язуються «навертати до християнства народи Трансністрії». Патріархія румунська також не залишалася осторонь планів кондукатора. Заздалегідь, ще до повного захоплення території і визначення її кордонів, патріарх Никодим зустрічався з Антонеску з приводу узгодження питань рехристиянізації теренів за Дністром.

З іншого боку, спочатку війна проти СРСР розглядалась як жорстока боротьба між християнством і більшовицьким язичництвом, між добром і злом, між Ісусом Христом і сатаною тощо. У директивах для фронту 5 вересня 1941 р. І. Антонеску підкреслював: «необхідно щоб усі розуміли, що це не є битва зі слов'янами...» [20]. У продовження фрази напрошується основне питання, тобто питання про причини війни. Історик Жан Анчел називає головну – «румунська юдофобія». Військово-політична ідеологія режиму Антонеску, сформована під впливом німецько-фашистської расової нетерпимості, ґрунтувалася на тому, що ніби слов'яни стали жертвами євреїв, які православних слов'ян кидали на війну проти румунської християнської армії. Звідси й румунська ортодоксія відповідно вибудовувала свою стратегію щодо православних у захоплених землях, як, власне, і щодо євреїв. Розуміючи, що проблема дослідження взаємовідносин румунської церкви і єврейського населення в Трансністрії досить серйозна, болюча і потребує окремого поглибленого доробку у вигляді фундаментальної праці, ми спеціально її не піднімаємо. Оскільки маємо інше завдання.

Отже, румунські екуменічні кола виходили спочатку з тези про те, що українці, росіяни та

інші слов'яни є народами спорідненої віри. Але ця релігійна теза пізніше стала у суперечливу позицію до офіційної політики, яка стверджувала расистську ідеологію. За словами М. Антонеску, «слов'яни зі сходу створюють загрозу Європі і несуть загрозу олтарям, власності, сім'ям і нашій вірі» [21]. З цієї причини румуни поставили за мету перебрати на себе роль екзархату Руської православної церкви, яка відіграла в цих землях провідну функцію багатовікового церковно-релігійного чинника. Вони, підкоривши собі усі місцеві православні парафії, намагалися здійснювати одноосібне духовне правління.

Якщо на початку війни йшлося про обіцянки щодо надання права населенню на відправлення культу рідною мовою, то з часом вже наголошувалося на рехристиянізації та вихованні населення у румунському християнському дусі, а ще згодом реалізовувалася програма повного церковно-релігійного підкорення місцевого кліру і віруючих Румунській патріархії і Синоду. Про існування осередків українських церков взагалі не йшлося. Навіть тоді, коли німці, на перших порах, дивилися крізь пальці на спроби українських радикалів відродити свою національну церкву в західних та центральних українських областях, румуни виступали проти утворення та існування в Трансністрії українських церков. У одному з письмових урядових обіжників, направлених у повіти (у даному випадку маємо документ, який було отримано префектурою Голти — М. М.), датованому 15 лютого 1942 р. та адресованому безпосередньо префектам, містилися «важливі інструкції», в яких зверталась увага на те, що керівництво на місцях має рішуче діяти проти «будь-якої національної української тенденції» [22]. Як Й. Антонеску наказував висилати з губернаторства «українських шовіністів» і будь-кого, хто якимось чином підтримує український націоналізм [23], так і губернатор Г. Алексяну продовжував ту ж саму політику, спрямовану проти українськості місцевих церков та парафій. У березні (4 числа) 1942 р. він видав таємне розпорядження префектам про ліквідацію будь-якої діяльності, навіть культурної, яка б тяжіла до відродження незалежної України [24]. Результатом такої релігійної політики, що виходила з далекоглядних анексіоністських планів Румунії на ці землі, українське населення, як і інші народи, що населяли губернаторство, мав бути лише один вибір — Румунська православна церква з її патріархом і Священним Синодом. Така моноцерковність була б ідеальним результатом для обслуговуючої загарбницьку владу маршала Антонеску духовної інституції. Однак

такі підходи не знаходили чисельних прихильників серед місцевого духовенства і особливо серед інших віруючих верств, хто не сприймав місіонерства румунського зразка.

Отже, діяльність місії було спрямовано на уніфікацію релігійного життя у підкорених місцевих парафіях з принципами, які були основою державно-церковних стосунків у самій (Țară) Румунії. Вона проводила цю уніфікацію, з одного боку, через призначення на церковно-адміністративні посади своїх adeptів, виключно румунів, рідше молдаван і, за невеликим винятком, румунізованих росіян, українців, болгар, надісланих з підрумунських епархій Бессарабії, Хотина та ін., про що свідчать архівні джерела. З іншого боку, через впровадження румунської мови в усіх підлеглих приходах не тільки у богослужіннях, а й у позацерковному житті, через здійснення прорумунської християнської пропаганди за допомогою преси та інших засобів інформації (радіо, клуби), багатолюдних благодійних акцій тощо, через виховання школярів та університетської молоді традиційними настановами в дусі румунського монархічного православ'я тощо.

Звертає на себе увагу і ще одна ознака церковної уніфікації — проблема промонархічності румунського православ'я, що, між іншим, було характерним і для дореволюційного російського православ'я. На цьому варто, на нашу думку, також зупинитися детальніше.

Безпосередньо у самій Румунії православна церква була чи не єдиним духовним стовпом королівського трону. Том у промонархічні ідеї відкрито проповідувались із церковних амвонів та кафедр архієрейських соборів не тільки Бессарабії і Буковини, а й у межах всієї Трансністрії. Навіть духовні книжки, які виходили з друку (обов'язково з дозволу цензури — М. М.) у типографії «Одеської газети» на замовлення РПМ, виправлялися у тих місцях, де йшлося про молитви на честь румунського королівського дому, уряду, патріарха та Священного Синоду, а також і на честь румунського воїнства. Так, у «Законі Божому» виданому російською мовою в Одесі у 1942 р., в частині першій — «Молитви» надруковано таке:

«Спаси, Господи, и помилуй Благочестивого Короля нашего Михаила I всея Румынии и Матери Его, благочестивейшую Королеву Елену и весь Королевский Дом, Правительствующий Сансклит, военачальники и градоначальники, и все Христолюбивое воинство, огради миром державу Их, и покори под нозе Их всякого врага и супостата...» [25].

Не обійшлося також і без окремих молитв за ексархів, духовенство та інших представників кліру, які з божого благословіння мали ревно впроваджувати румунізацію серед трансністрійського населення. У тому ж таки виданні читаємо:

«Спаси, Господи, и помилуй Святейшие Вселенские патриархи, и святейшего Никодима, Патриарха всея Румынии, преосвященного Митрополита нашего Виссариона, преосвященные митрополиты, архиепископы и епископы православные, иереи же и диаконы, и весь причет церковный, яже поставил еси пасти словесное Твое стадо, и молитвами их помилуй и спаси мя грешного» [26].

Проте для переважної більшості населення Одеси, вихованого вже у постреволуційні часи на антисамодержавних комуністичних ідеях, така пропаганда румунського була неприйнятна і тому не знайшла багато прихильників. Ці тенденції нового релігійного життя особливо не сприймалися представниками радянської інтелігенції та молоді, яким завжди був властивий нігілізм і протидіяство нав'язуванню будь-якої ортодоксній абсолютизму.

Зі сказаним тісно пов'язана ще одна особливість, яка була характерна для умов, у яких діяла РПМ. Це була релігійна диференційованість суспільства. Вона визначала своєрідність, а також критичне і неоднозначне ставлення різних верств до румунського християнства. Місіонерська верхівка, хоч і усвідомлювала таку неоднорідність, проте повно і дієво вплинути на неї і, понад усе, використати усі ці соціальні втрати на користь укорінення румунського православ'я, за весь недовгий період свого існування, так і не змогла. Наприклад, протоіерей Березовського повіту Віталій Бусуйок у межах свого протоіерейства розділяв громаду на кілька груп: «Палкі прихильники віри праведної, переважно люди у зрілому віці; байдужі, які не цікавляться релігійним життям і вороги віри та приятелі комуністів». І далі він продовжує «Молодь дуже віддалена від проблем релігії. Однак частина її бажає вивчати істини віри і молитв...» [27].

Проте і в справі виховання молоді виникла також парадоксальна ситуація, що була спричинена, насамперед, відсутністю достатнього числа священиків та катехізерів. Тому викладання «Закону Божого» здійснювали вчителі, які ще рік-два до того були завзятими пропагандистами атеїзму і переконували дітей у тому, що релігія є «опіум для народу». Така ситуація вкрай нівелювала потуги місії у справі прищеплення християнської моралі дітям. А до того ж, коли

сільське населення завдяки відбудові і освяченню храмів, охрещенню нехрещених, критиці антицерковної політики комуністичної влади та іншому спершу сприймало християнізацію позитивно, з часом, коли румунська адміністрація стала, використовуючи експлуатоване за колгоспного ладу селянство, силоміць виганяти на обов'язкові роботи у поле навіть і в недільні дні, основна опора християнізації була втрачена. Вкупі з комплексом уже названих чинників, селянство зрозуміло, що «нова» румунська влада лицемірна і не щира у своїх намірах відродити православ'я, а нагадує реанімовану радянську систему.

Значним прорахунком місіонерського життя у Трансністрії була відсутність єдності у підходах до політики християнізації, як між шефами місії, які часто змінювали один одного і тим породжували нестабільність і чутки серед пастви, так і між керівництвом цивільної адміністрації і церковної влади в губернаторстві. Про чинник, пов'язаний з різними особистісними підходами керівників місії до своєї ролі в трансністрійському духовному житті, вже йшлося, а ось про суперечливість між митрополитом Віссаріоном і губернатором Алексяну також необхідно сказати. Вочевидь, бажання Віссаріона проводити самостійну і більш реалістично-прагматичну релігійну політику було не до вподоби румунізаторській політиці Алексяну. Віссаріон наполягав на тісному співробітництві з місцевим населенням, тісних контактах румунського і місцевого духовенства. Він, певною мірою, не підтримував активної наступальної румунізації і не бажав використовувати в цьому процесі церкву. Визначаючи роль Румунської церковної місії, митрополит Віссаріон підкреслював «особливе значення духовних змін у провінції, що мають принести церкві румунській достойну заслугу». Поряд із тим він наголошував, що «румуни в акції релігійного спасіння російського (слов'янського) населення, глибоко замученого більшовицьким режимом», повинні принести передусім «підтримку місцевому християнству і усьому Сходу» [28]. На відміну від більшості його єдиноцерковників, він навіть схвалював церковнослов'янську літургію і треби, несхвально поставився до румунських проповідей, літургій і обрядів, які насильницьки впроваджувалися його попередниками.

Отже, особливості діяльності Румунської православної місії визначалися загарбницькими планами румунського керівництва, яке вимагало від духовного керівництва румунської церкви активної участі у християнізації місцевого населення приєднаних територій. Хоча реалізація цієї полі-

тики була у цілковитій залежності від поглядів на місіонерську суть того чи іншого архієрея, який очолював місію, та об'єктивних обставин воєнного часу, однак, між іншим, певні позитивні зрушення за два з половиною роки у релігійному відродженні у межиріччі між Дністром і Південним Бугом відбулися. Були відбудовані десятки православних храмів і молитовних будинків, відродилися християнські традиції хрещення, вінчання тощо, які поколіннями не підтримувалися через богоборчу політику більшовиків; християнська мораль, виховання дітей та молоді

отримало новий поштовх у людських серцях. Том у підтвердження є десятки спогадів респондентів, мешканців з різних районів Миколаївської та Одеської областей, опитаних автором за спеціально розробленою анкетною.

Благодійні акції, які проводили румунські церковні діячі, їхня пропаганда доброчинства серед населення, навіть за умови моноцерковності і нетерпимості до місцевого українського кліру, власне, давали людям надію на виживання у жорстоких умовах війни, давали шанс і майбутнє життя.

1. Шетніков В. П. Одеса під час фашистської окупації. 16 жовтня 1941 – 10 квітня 1944 рр. // Архіви окупації. 1941–1945 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. – К., 2006. – С. 823–833;
- * У сучасній румунській історіографії (Родіка Соловей, Адриан Н. Петку, Жорже Єнаке та ін.) прийнято вважати початком румунського адміністрування зазначеними територіями декрет № 1 генерала Антонеску від 19 серпня 1941 р., започаткованого листуванням між Гітлером і Антонеску від 14 та 17 серпня 1941 р. і затвердженого під час двосторонніх румунсько-німецьких переговорів 30 серпня того ж року в Тігіні (зараз – м. Бендери, Республіка Молдова).
2. Stavarache D., Vasilescu G. Misiunea bisericească Română in Transnistria (1941–1944), in «Document, buletinul Arhivelor Militare Române», an 1, nr. 2–3/1998. – P. 48–53.
3. Adrian Nicolae Petcu 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române in Transnistria // Studii i materiale de istorie contemporană, Inst. de istorie «Nicolae Iorga», Serie nouă, vol. 1, 2002. – P. 289–309.
4. Verenca O. Administrația civilă română în Transnistria. – Chi inău, 1993; Moraru A. Istoria românilor. Basarabia i Transnistria. 1812–1993. – Chi inău, 1995; Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic i cultural: 19 auq. 1941 – 29 ian. 1944). Iasi, 2004.
5. Див.: Звіт про діяльність Румунської православної місії в Транснестрії з часу утворення і до 31 грудня 1941 р. за підписом архимандрита Юлія (Скрібана) (Transnistria creștina. – Bucure ti. – 1943. – nr. 8. – P. 22), а також Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P. 114; Adrian Nicolae Petcu Misiunea Ortodoxă Română in Transnistria... – P. 289.
6. Transnistria creștina. – Bucure ti. – 1943. – nr. 8. – P. 30.
7. Dallin A. Odessa, 1941–1944: A case staid of soviet territory under foreign rule. Center for Romanian Studies, 1998. – ntr://www.odessitclub.org/en /archives/ dallin/ chapter_4.html# church. – P. 161.
8. Ibid. – P. 160–164.
9. Молва. – 1942. – 2 декаб.
10. Молва. – 1942. – 8 декаб.
11. Молва. – 1942. – 12 декаб.
12. Молва. – 1942. – 25 декаб.
13. Повний текст цього документа з додатками і з посиланням на Архів міністерства юстиції Румунії подає Petcu A. N. 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române... – P. 292–298.
14. Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P. 116–117.
15. Ibid. – P. 117.
16. ДАОО. – Ф. Р-2270 сч, оп. 1с, спр. 12, арк. 3.
17. Petcu A. N. 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române... – P. 290.
18. Dallin A. Odessa, 1941–1944: A case staid of soviet territory... – P. 160–164.
19. Комунальна установа «Ізмаїльський архів». – Ф. 110, оп. 1, спр. 744, арк. 1.
20. Ancel Jean Contribuții la istoria României. Problema evreiască. Vol. II. 1933–1944. – Bucureeti, 2003. – P. 7.
21. Antonescu M. In serviciul Țării. Cuvântări, vol. I, Bucure ti, 1942. – P. 27, 113, 116, 243, 251.
22. ДАМО. – Ф. Р-2178 сч, оп. 1с, спр. 2, арк. 21.
23. Там само. – Спр. 31, арк. 6.
24. Див.: Там само. – Ф. Р-2358 сч, оп. 1с, спр. 10.
25. Закон божий. – Одесса: Изд-во «Одесской газеты», 1942. – С. 14.
26. Там само. – С. 15.
27. Transnistria creștina. – Bucure ti. – 1943. – nr. 8. – P. 52–53.
28. Petcu A. N. 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române... – P. 303.

M. Mikhailutsa

THE ODESSA PERIOD OF THE ROMANIAN ORTHODOX MISSION: ORGANIZATION, SPECIAL CHARACTERISTICS, AND FAILURES (october 1942 – march 1944)

The article discusses the organization, special characteristics, and the failures in the activities of the Romanian Orthodox mission in the Transnistria after its transition to Odessa in October 1942.